

Vrijheid in het licht van afscheid van de betaalde arbeid

Janneke van Mens – Verhulst & Ina Wilbrink - Peeterman

De babyboomers gaan met pensioen! Zelf zagen ze dat al langer aankomen, maar tot de media lijkt het nu pas door te dringen. Welke invulling geven zij aan hun nieuwe levensfase? En in hoeverre mogen ze dat zelf uit maken?

EEN SPREKEND VOORBEELD

Genieten van de welverdiende vrijheid na een leven lang hard werken, is het dominante verhaal over het afscheid van de arbeidsmarkt. Ard Schenk – sporticoon bij uitstek van de babyboomgeneratie – is er een sprekend voorbeeld van. Na 37 jaar fysiotherapiepraktijk, gecombineerd met een loopbaan als ‘sportbobo’ gaat het roer helemaal om, zo vertelt hij in een interview in de NRC. Het huis staat te koop en op de helling van de scheepswerf ligt een fors schip, waarmee Schenk en zijn vrouw de komende jaren een zwervend bestaan gaan leiden. De vrijheid lonkt; eindelijk ruimte voor het verwezenlijken van een lang uitgestelde jongensdroom!

Maar voor wie is zo’n jongensdroom eigenlijk weggelegd? Wat gebeurt er bijvoorbeeld met het bedrijf van Ards partner? Gaat dat in het teken van het ‘samen genieten’ resoluut over boord, zoals veel vrouwen bij de pensionering van hun man hun hobby’s, vrijwilligerswerk en vriendinnenclubjes opgeven?

LONKENDE VRIJHEID?

Vrouwen die nu uittreden, hebben gemiddeld betere opleidingen gevolgd en zijn, ook als ze trouwden en kinderen kregen, veelal actief gebleven (of geworden) op de arbeidsmarkt. Ze hebben het nog steeds populaire ‘anderhalfverdienersmodel’ eigenhandig uitgevonden. Maar vaak hadden zij de deeltijdbaan, bij tijd en wijle onderbroken vanwege zorgtaken (voor kinderen en/of ouders). Bijgevolg zijn hun aanspraken op een aanvullend pensioen vaak lager, maar hebben ze ook meer ervaring met het in- en uit het arbeidsproces stappen. Velen van hen hebben al een leven naast hun arbeidsleven opgebouwd.

Vrouwzijn is natuurlijk niet de enige factor die kan leiden tot een minder rechtlijnige arbeidsparticipatie. Een loopbaan kan ook verbrokkeld raken door een chronische ziekte of door

fusies en bezuinigingsrondes. Of er zelfs voortijdig door eindigen, want op de arbeidsmarkt gelden 45 plussers al als moeilijk bemiddelbaar.

Na de pensionering komt er tijd beschikbaar en daarmee in principe de vrijheid tot het maken van nieuwe levenskeuzes. Veel vrouwen nemen vanuit hun voorgaande levensfase al bezigheden mee: mantelzorgtaken, oppasdagen, vrijwilligerswerk naast hobby's en vriendschappen. Die willen ze in grote lijnen voortzetten, maar wel in een minder hectisch tempo en liefst met nieuwe accenten. Bijvoorbeeld vrijwilligerswerk in een andere setting dan voorheen. Voor mannen is de keuzevrijheid in het nieuwe levenslandschap doorgaans groter, maar daar wordt ook een prijs voor betaald. Want direct naast de boom van de vrijheid gaapt het zwarte gat van de lege agenda: wie b en je eigenlijk, zonder de status en de structuur van je beroepsleven?

Op de veelgeprezen vrijheid van de gepensioneerde staat blijkt het nodige af te dingen. Ze is niet zo absoluut als vaak wordt voorgesteld: er wachten andere verplichtingen. Bovendien is de vrijheid om je leven opnieuw vorm te geven niet per definitie een gelukzalige ervaring. Het vergt een doorgronden van jezelf en de nieuwe omstandigheden waarin je verkeert, een stilstaan bij je morele oriëntatie.. Kortom, het is een oefening in hogere levenskunst.

OEFENING IN LEVENSKUNST

Zo'n oefening in levenskunst hebben Amsterdamse alumni andragologie (kortweg 'veranderkunde') in 2007 spontaan geëntameerd in een themagroep over de overgang naar de derde en vierde levensfase. De groep bestond uit 4 mannen en 16 vrouwen, in leeftijd variërend van 50 tot 65. Iedere sessie met een eigen, door twee leden voorbereide thematiek: passend vrijwilligerswerk vinden, omgaan met werk-pensioen dilemma's, persoonlijke en maatschappelijke drijfveren, (dis)continuïteit in de arbeidsloopbaan en veranderingen in gezondheid. Daarmee verkenden ze niet alleen hun objectieve mogelijkheden maar ook de eigen verlangens.

Voor dit artikel hebben we de deelnemers benaderd met een korte vragenlijst over hun vrijheidsbeleving. Die vrijheid waarden ze haast zonder uitzondering positief. Ze genieten ervan meer tijd aan sociale contacten te besteden. De meesten zijn ook actief of actiever geworden in vrijwilligerswerk en het vervullen van oppas- en mantelzorgtaken. Geen wonder dat velen zich liever als 'anders productief' dan als 'vrijgestelde' of 'pensionado' zien aangeduid.

De invulling van de nieuwe vrijheid gebeurt met een gevoel van urgentie: 'je laatste kans om je maatschappelijk nuttig te maken', soms versterkt door eigen gezondheidsklachten en de raad van de dokter 'vooral niets meer te forceren'. Een vrijheidsverlangen klinkt vooral door bij de deelnemer die altijd al als vrijbuiters geleefd heeft. Met een 'Ik heb altijd wel met plezier gewerkt, maar niet voor mijn plezier' motiveert hij zijn keuze zo min mogelijk verplichtingen aan te gaan. De invulling van de andere deelnemers zijn varianten op een 'prettig gevulde oude dag', al ervaart men ook nieuwe plichten, zoals 'met mijn talenten productief zijn', 'zorgen voor familie' en 'huis grondiger opruimen' of – met een wat kritischer onderton – de 'plicht tot genieten' en 'de plicht tot beschikbaarheid'. Dit brengt ons bij een thema dat destijds slechts zijdelings ter sprake kwam: de maatschappelijke context waarin gepensioneerden hun bestaan moeten vormgeven.

MAATSCHAPPELIJKE RUIMTE

Anno 2011 zou die maatschappelijke ruimte in de zin van stereotiepe verwachtingen, expliciete plichten en impliciete gedragsregels ongetwijfeld een thema zijn geweest. Zij lijkt namelijk steeds verder te krimpen - onder andere door een beeldvorming, die heen en weer schiet tussen Zwitserleven en geraniums. Maar hier beperken we ons verder tot de (on)vrijheden die voortvloeien uit de manier waarop onze samenleving wordt georganiseerd – door bijvoorbeeld wetgeving en subsidieregelingen. Deze zogenoemde structurele ruimte kromp al toen de ‘dubbele vergrijzing’ op de politieke agenda verscheen, maar dat is versneld door de crisis.

Momenteel leiden veranderingen in het zorgstelsel voor veel derdeleef tijd ers tot een aanzienlijke verzwaring van mantelzorgtaken, terwijl tegelijkertijd de vraag naar hun (onbetaalde) oppashulp stijgt door het overheidsstreven naar verhoogde arbeidsdeelname van jonge vrouwen. Grootouders vervullen tegenwoordig in de helft van de jonge gezinnen substantiële oppastaken – waarbij plicht en pret niet altijd gelijkelijk over oma’s en opa’s zijn verdeeld. Veel 55plussers beleven zelfs een tweede ‘spitsuur van het leven’ doordat hun ouders ouder worden en hun kinderen later kinderen krijgen. Daarbij worden ze onherroepelijk geconfronteerd met het feit dat ze sinds het eerste spitsuur aan fysieke mogelijkheden hebben ingeboet. Tot voor kort bood vervroegde uittreding nog de mogelijkheid het hoofd te bieden aan deze ‘sandwichsituatie’.. Maar terwijl in de samenleving de behoefte groeit aan verdere versoepeling van de grenzen tussen betaalde arbeid en pensionering, richt het overheidsbeleid zich juist op zo veel en lang mogelijk deelnemen aan betaalde arbeid. Prepensioenregelingen worden afgebouwd, per 2015 verdwijnt de AOW-toeslag voor jongere partners en wie na 1955 is geboren, heeft bovendien verhoging van de AOW-leeftijd in het vooruitzicht.

Met deze cumulatie van nieuwe plichten dreigt de overheid haar oudere burgers te overvragen. Te meer, omdat er geen uitbreiding van rechten tegenover staat, integendeel. Pensioensrechten blijken zomaar ‘afgestempeld’ te kunnen worden, particulier getroffen voorzieningen verdampen via woekerpolissen en de normale arbeidsvoorwaardenbescherming voor werknemers verval t bij doorwerken na de pensioenleeftijd. Dergelijk eenzijdig beleid kan zeker bij de babyboomgeneratie - die de verzorgingsstaat heeft zien opbouwen en vaak persoonlijk bij emancipatiebewegingen betrokken is geweest - wel eens averechts werken en de solidariteit tussen de generaties ondermijnen.

PERSOONLIJKE VRIJHEID & SOCIALE VERBONDENHEID

Voor wie nog aan het arbeidsproces deelneemt, lijkt de gepensioneerde staat wellicht een situatie waarin alle plichten zijn weggefallen en men vrijelijk beschikt over de eigen tijd. Inderdaad is er meer tijd beschikbaar voor het doen, en zelfs genieten, van de dagelijkse dingen. Maar wie het arbeidsproces eenmaal verlaten heeft, ervaart ook hoe relatief die nieuwe vrijheid is.

Door te opteren voor een zwervend bestaan a la Ard Schenk of verhuizing naar het buitenland – kortom sociale *uit*burgering – kan men zich aan de sociale druk onttrekken. Tot nog toe doet slechts een kleine groep dit. Maar wanneer de maatschappelijke ruimte voor eigen keuzes al te stringent wordt ingeperkt, stijgt het risico dat grotere aantallen derde leeftijders kiezen voor sociale afzijdigheid ter wille van persoonlijke vrijheid.

Uiteindelijk moet iedere gepensioneerde voor zichzelf de existentiële vraag beantwoorden 'met welke mix van vrijheid en verbondenheid wil ik deze levensfase vormgeven en welke prijs wil ik daarvoor betalen?' Want anders dan vaak wordt gedacht, stopt het proces van zelfuitvinding niet bij de overgang naar de gepensioneerde staat.

OVER DE AUTEURS

Janneke van Mens-Verhulst (1947) is andragoloog en oud-hoogleraar Vrouwengezondheidszorg aan de Universiteit voor Humanistiek. Sinds 2006 is zij freelance actief. Zie voor activiteiten en publicaties www.vanmens.info/verhulst.

Ina Wilbrink-Peeterman (1947) is andragoloog en werkzaam bij het programma Informele Zorg van MOVISIE, landelijk kennisinstituut voor maatschappelijke ontwikkeling.

Geraadpleegde literatuur bij: *Vrijheid in het licht van afscheid van betaalde arbeid*

Boer, A. de, Broese van Groenou, M & Timmermans, J. (2009) (red.) *Mantelzorg, een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Broek, A. van den, Bronneman-Helmers, R. & Veldheer, V. (2010) (red) *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland*. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dohmen, J (2010). *Brief aan een middelmatig man. Pleidooi voor een nieuwe publieksmoraal*. Amsterdam: AMBO.

Heycox, K. & Wearing, B. (2000). Older women , liberation and lifestyles: self-care and other-care. *Women in Welfare Education Journal* 4: 23-35.

Price, C.A. & Nest, O. (2010). Creating Retirement Paths: Examples from the Lives of Women. *Journal of Women & Aging* 22: 136-149.

Schnabel, P. (2006). *Een prettig gevuld bestaan: hoe ouderen hun tijd besteden*. In: Brink, D. van den en Heenskerk, F. (red). *De vergrijzing leeft: Kansen en keuzen in een verouderende samenleving*. Amsterdam: Bert Bakker.

Walker, M. U.(1999) (ed). *Mother Time. Women, Aging and Ethics*. Boston: Rowman & Littlefield Publishers Inc.